

Anne-Jorunn Berg

FORSKNINGSUTSIKTER:
VIDSYN, TVISYN OG SNEVERSYN

*Et essay om metode - analyse
av empiri som refleksivt prosjekt*

STS-arbeidsnotat 19/95

ISSN 0802-3573-116

arbeidsnotat
working paper

Anne-Jorunn Berg:

FORSKNINGSUTSIKTER: VIDSYN, TVISYN OG SNEVERSYN

Et essay om metode - analyse av empiri som refleksivt prosjekt¹

¹ Dette arbeidsnotatet er en bearbeidet versjon av et essay som ble utarbeidet i tilknytning til forskerкурset "Analyse og fremstilling av kvalitative data" ved Unit, 1995.

FORSKNINGSUTSIKTER: VIDSYN, TVISYN OG SNEVERSYN

Et essay om metode - analyse av empiri som refleksivt prosjekt¹

"The issue is not method - technical versus interpretive, quantitative versus qualitative, reductive versus holist, etc.- but the structure (or anti-structure) of the "object" allowed to materialize in discourse. That is, the issue is how it is possible to imagine the world, including oneself as observer-commentator-writer, to be articulated."

(D.Haraway 1992, s.309)

1. Om kunnskapsproduksjon som "planmessig framgangsmåte" og refleksivitet

Åpningssitatet her er hentet fra den nord-amerikanske feministen og vitenskapshistorikeren Donna Haraway. Haraway peker på en av de sentrale diskusjonene for vitenskapelig virksomhet; hvordan forskerens betydning for forskningsresultatene kan **artikuleres**. Hun framhever nettopp det som det sentrale ved metode. Metode er måten (slutt)produktet frambringes på. Det er helheten og ikke bare valg av innsamlingsteknikk eller referanseramme. Hun tar eksplisitt opp kunnskapsprodusentenes eller forskersubjektets plass i prosessen. Nærmere bestemt hvordan "jeg sjøl som observatør-kommentator-skribent" kan artikulere som en del av kunnskapen som produseres. Det er altså ikke nok å systematisere for seg sjøl - min egen rolle - men utfordringen er også å artikulere dette i forskningsproduktet på en systematisk måte. Denne artikulasjonen innebærer refleksivitet som går utover en egen-refleksjon og krever synliggjøring av kunnskapsprosessen, noe jeg i det følgende skal utdype.

Feministisk forskning har lenge vært opptatt av refleksivitet både i form av praksis i forhold til ulike former for empirisk forskning og mer vitenskapsteoretisk i debatter om feministisk

¹ Under skrivingen av dette essayet har jeg fått verdifulle innspill fra kolleger ved Senter for teknologi og samfunn ved UniT, fra "Pikeklassen" på Senter for teknologi og menneskelige verdier ved UiO og fra faglig nabo Senter for kvinneforskning ved UniT. Takk til dere for at dere heier på meg når det går tungt.

epistemologi. Feministisk vitenskapelig virksomhet har sjelden tatt mål av seg til å være objektiv forskning i den forstand at den skulle være verdifri.² Den nære sammenhengen mellom kvinnebevegelse og kvinneforskning på 1970-tallet ble sett på som en styrke isteden for en svakhet (Holter 1977). På den måten har kvinneforskningen vært grunnleggende skeptisk til den positivistiske objektivitetsforståelsen. Men hva betyr denne teoretiske innsikten for vår egen forskerpraksis? Hvordan kan vi "oversette" en slik epistemologisk stillingstagen til eget dagligdags forskningsarbeid? For meg har det vist seg at et slikt "opplagt" epistemologisk standpunkt langt fra har vært uproblematisk når jeg skulle "gjøre det". Hvordan er det mulig å artikulere egen tilstedeværelse i kunnskapsproduksjonen på en vitenskapelig måte?

Sosialvitenskapelig metodelitteratur omhandler hvordan en går fram for å samle inn og bearbeide data/informasjon for å belyse problemstillinger. Denne litteraturen er altså en form for praksis-litteratur. I følge Fremmedordbok (Berulfsen & Gundersen 1978) kommer ordet metode fra gresk og begrepet metode defineres som: "*planmessig framgangsmåte*". "Plan" som adjektiv betyr: "*jevn, glatt, flat, vannrett*" (ibid.). Om det ikke er direkte overførbart til forståelse av framgangsmåte, så ser jeg tydelig retningen i det og det ligner lite på min forståelse av deler av forskningsprosessen som i aller høyeste grad rotete, humpete, trå, og full av motstand. Synonymordlista på Word Perfect gir flere mulige tolkninger. Der kan planmessig erstattes av: "*beregnet, bevisst, fornuftig, gjennomtenkt, metodisk, målbevisst, normal, ordentlig, overlagt, rasjonell, regelmessig, skikkelig, systematisk, veloverveid*". Her føler jeg meg litt mer hjemme, framgangsmåten min vil jeg nok betegne som blant annet både systematisk, fornuftig, gjennomtenkt og normal. Men som kjent kan disse ordene gis ulikt innhold. Sagt på en litt annen måte, så er det nettopp dette innholdet jeg skal utdype og beskrive her. Dersom en tar utgangspunkt i metode som "planmessig framgangsmåte" så innebærer ikke den definisjonen at det kun er innsamlingsteknikker det skal handle om. Jeg forstår forskningsmetode som å omhandle planmessig framgangsmåte til publiserbart skriftlig produkt.³ Dette er en definisjon som går utover innsamlingsteknikker, men er noe snevrere enn for eksempel Harry F. Wolcotts som også inkluderer det å få den skriftlige framstillingen publisert som en del av metoden (1990).

² I Sandra Hardings (1986) inndeling av feministisk forskning som feministisk empirisme, standpunkt-teori og postmodernisme er det den første kategorien som ligger nærmest et slikt "verdifritt" epistemologisk standpunkt. Samtidig framholder Harding at også feministisk empirisme **utfordrer** tradisjonell empirisme blant annet ved å påpeke at forskerens kjønn influerer på hva som defineres som et vitenskapelig problem eller valg av problemstilling.

³ Jeg velger her å forholde meg til det å skrive som framstillingsform etter som det er den vanligste framstillingsformen innen fagfeltet mitt og det jeg har beskjeftiget meg mest med.

Forskersubjektets plass eller rolle har vært viet mye oppmerksomhet innenfor vitenskapelig metodelitteratur, men da i hovedsak som **problem som burde fjernes**. Det positivistiske forskningsidealet så forskerens deltagelse i det sosiale systemet han/hun skulle forske på som en kilde til forstyrrelse eller støy i vitenskapeligheten. Forskeren sjøl var kilde til ødeleggelse av den verdifulle forskningen. Målet ble å redusere og helst fjerne slike forstyrrelser. Forskersubjektet - om det ikke var spesielt påpasselig - kunne lett bli lite objektivt. Måten å skape objektiv kunnskap på var blant annet ved stadig sofistikering av vitenskapelige metoder, særlig i form av teknikker for framstilling av kvantifiserbar kunnskap. Forskningsteknikker ble diskutert med det for øyet å lage redskaper som skulle sikre den rene empirien fra forskerens subjektivitet - et skille mellom fakta og verdi. Det ble i liten grad stilt spørsmålsteget ved om det overhodet var **mulig** å få til dette, eller enda "verre" om det var **ønskelig** og fruktbart for de problemstillingene som det ble forsket på. Jeg vil her utdype hvorfor jeg anser det både som umulig å etterleve og heller ikke ønskelig å etterstrebe et slikt forskningsideal i praksis. Inspirasjon til denne drøftinga henter jeg fra nyere feministisk kunnskapsteori hvor refleksivitet står sentralt. Sagt på en annen måte, så vil jeg her tematisk utdype sammenhengen mellom metode og refleksivitet.

Den tidligere metodeundervisningen jeg har vært igjennom ved universitetet, har vært undervisning hvor hovedvekten ved framgangsmåte har vært lagt på innsamlingsteknikker. Bearbeidingsteknikker har vært mindre behandlet i den forstand at "oversettelsesarbeidet" mellom tanker, problemstillinger, data og ideer over til det skrevne ordet, det som skal bli (slutt)publikasjonen, det som andre skal få tilgang til for å få vite hva du har holdt på med og funnet ut, har vært mye mindre vektlagt. Egentlig er det litt merkelig at problemene - og kanskje også gledene - ved å skrive, den møysommelige prosessen hvor det du tror du vet/har funnet ut blir tilgjengelig for andre gjennom ord, er underkommunisert også i metodelitteratur og undervisning. Her vil jeg forsøke å sette ord på noe av det som gjøres når empiri analyseres og skrives ut gjennom å drøfte erfaringer fra mitt eget empiriske analysearbeid knytta til informantintervju. Temaet jeg har vært opptatt av i min forskningsvirksomhet handler om relasjoner mellom kjønn og teknologi. Da det finnes forholdsvis lite forskning å bygge videre på, valgte jeg en eksplorerende tilnærming til feltet. Jeg ønsket meg et datamateriale som var detaljert uten å være lukket.

Jeg vil framholde et element som for meg går under det jeg legger i "planmessig framgangsmåte", nemlig systematiske forsøk på å bli klar over hvordan og hvorfor jeg gjør som jeg gjør i forskningsprosessen. En annen måte å si dette på er å si at det er en del av det refleksive prosjekt. Med utgangspunkt i en konkret beskrivelse av hvordan jeg har systematisert og bearbeidet intervjumaterialet på "Minitel-prosjektet", vil jeg drøfte

betydninger av refleksivitet som kunnskapspraksis i forhold til skriveprosessen.⁴ Men det er ikke nok å drive egen-refleksjon over eget arbeid. Sjøl om det i dag eksisterer en vitenskapsteoretisk forståelse av at refleksivitet er nødvendig eller uunngåelig i kunnskapsproduksjon, er det fortsatt vanskelig å forholde seg til i praksis. For meg er dette et uklart terreng; med utgangspunkt i vitenskapsteoretisk positivismekritikk er jeg overbevist om at kunnskap aldri kan være verdifri i positivistisk forstand, men hva betyr denne innsikten i praksis? Hvordan skal jeg "skrive empirien" min på en refleksiv måte når jeg sitter nedgravd i bunker av intervju-utskrifter?

2. "Science in action" - Eller analysearbeid; om å vaske materialet

Å skulle skrive om analysearbeidet, hva jeg faktisk gjør når jeg systematiserer og bearbeider datamaterialet mitt, føles litt som å bli kikket i kortene. Det er uvanlig å synliggjøre denne fasen i metodeframstillinger - og kanskje med god grunn? Å få til å skrive om dette viser seg ihvertfall for meg å være mye vanskeligere enn jeg først trodde. Under skrivningen av dette essayet har jeg følt en sterk dragning mot å "vitenskapeliggjøre" ordene jeg bruker til å beskrive aktivitetene.⁵ Jeg har forsøkt å motstå denne fristelsen. Jeg bruker jo faktisk flere farger markeringstusj som analytisk redskap. Tusj er vanligvis ikke regnet som noe sofistikert teknologisk analyseredskap, men behøver det å bety at analysemåten min er platt?

Jeg har ikke lært å systematisere, eller som jeg pleier å si "vaske", empirisk materiale gjennom å følge oppskrifter.⁶ Kanskje kunne jeg ha gjort det om jeg hadde prøvd - og om jeg tidligere

⁴ Kort fortalt er "Minitel-prosjektet" en undersøkelse av hverdagslig bruk av en ny type hjemmedataterminaler. Ved hjelp av et modem kan denne terminalen kobles opp til ulike informasjonsbaser via telenettet. Hensikten med undersøkelsen var å studere hvordan folk tilpasset den nye teknologien til eget bruk. Jeg vil gi en nærmere presentasjon av prosjektet underveis i drøftinga av analysearbeidet. "Minitel-prosjektet" er ett av delprosjektene som utgjør doktorgradsarbeidet mitt.

⁵ Jeg har kjent ganske mye på denne følelsen av ubehag og grublet litt fram og tilbake over hvorfor. Det sitter, for å si det populært, i kroppen at "slikt gjør man ikke". Bruddet med fagAutoriteten er ikke enkelt... Det er også grunn til å tenke nærmere over hvorfor **ubehaget** symptomatisk nok først havner i en fotnote. Under skrivningen videre ble dette liggende å skulple og jeg tar det derfor opp igjen i avslutningsavsnittet.

⁶ Etter å ha fått flere kommentarer på bruken av ordet "vaskeprosess" ser jeg at det ikke nødvendigvis er et godt eller dekkende uttrykk for arbeidet med empirien. En betydning som har vært påpekt er at det går i retning rettferdiggjøring, for eksempel hvitvasking av svarte penger, noe som er en ulovlig aktivitet. En annen påpeking er at det å bli kjent uskyldig i en sak også kan betegnes som å bli renvasket for mistanke. Uten å ville trekke det for langt, synes jeg det er interessant at påpekningene går i retning av noe som grenser mot det

hadde visst om bøker hvor slike oppskrifter fantes. Grunnelementene i min vaskeprosess har jeg lært av andre gjennom samarbeid, en slags **erfaringsbasert tilnærming**. En av mine første erfaringer med faktisk forskningsarbeid fikk jeg gjennom å delta i en undersøkelsen om nybakte mødres opplevelser av moderskap. Jeg skrev min hovedoppgave i sosiologi om dette. Veilederen min på hovedfag, forsker Hjørdis Kaul, lot meg få være med på et av sine forskningsprosjekter ved Institutt for industriell miljøforskning (IFIM) ved SINTEF, hvor jeg fikk samle inn data til eget bruk.⁷ Hun viste meg det jeg den gangen oppfattet som "praktiske knep" for å få systematikk i datainnsamlinga. Allerede under utformingen av den tematiske intervjuguiden konfronterte hun (ja, det var slik jeg opplevde det) meg med spørsmål om hva jeg skulle bruke de ulike opplysningene jeg hadde tenkt å spørre om til. Når jeg så satt der med alle intervjuene mine, side opp og side ned av skrevet tekst, var jeg glad for at jeg ikke hadde stilt alle de spørsmålene jeg først hadde tenkt. Slik jeg ser det, fikk hun meg på denne måten til å tenke i prosess. I ettertid ser jeg denne **læringsfasen** som svært viktig.

Ti år seinere, på den tida jeg samla inn data på "Minitel-prosjektet", var jeg på nytt tilbake på IFIM i SINTEF, men nå som ansatt.⁸ Jeg nevner dette i denne sammenhengen for å understreke viktigheten av tilhørighet, både geografisk, sosialt og i forskningstradisjon, for min metodologiske orientering. Samtidig - og dels overlappende - har mine valg av metoder (det vil si både forskningsteknikker og teoretisk/analytisk referanseramme) hele tiden vært preget av mine røtter i kvinneforskning og kvalitativt orientert sosiologi. Jeg framhever dette med røtter og metodetradisjon fordi det var viktig for den konkrete utformingen av prosjektdesignene hvor data ble samlet inn, analysert og videre bearbeidet til rapporter og artikler. Valgene var et resultat av avveining mellom ulike hensyn i den konteksten jeg var lokalisert både faghistorisk og konkret.

På "Minitel-prosjektet" har datainnsamling eller feltarbeidet vært et systematisk samarbeid med sosiolog Tove Håpnes. Analysearbeidet eller bearbeidingsfasen har også vært et

forbudte. Når jeg likevel har valgt å beholde det, dreier det seg for det første om at det er et ord som jeg tidligere har vært vant med å bruke når jeg snakker med kolleger om analysearbeid. For det andre liker jeg måten ordet spiller på vasking som en hverdagslig aktivitet - en del av det usynlige husarbeidet. Analysearbeidet har usynligheten felles med husarbeidet. Ordet vaskeprosess kan også kobles til det jeg seinere skriver om "uskyldsrene posisjoner".

⁷ Hovedoppgaven min skulle også være et bidrag til prosjektet omkring fødselspermisjonsbestemmelsene i Arbeidsmiljøloven.

⁸ Minitel-prosjektet hadde Teledirektoratets forskningsavdeling som forskningskontakt og markedsavdelinga i Teledirektoratet som oppdragsgiver med tilleggsfinansiering fra IFIM.

samarbeidsprosjekt, om enn på en mindre systematisk måte.⁹ Et poeng å merke seg her er at det er vanskelig - og heller ikke ønskelig - å skille skarpt mellom innsamling og bearbeiding av empiri. Prosjektsamarbeidet innebar at vi var på feltarbeid sammen. De første intervjuene utførte vi sammen, mens vi seinere delvis intervjuet folk hver for oss. Når vi var på feltarbeid bodde vi på samme sted. Vi sammenlignet notatene våre, diskuterte informasjon og opplevelser og videreutviklet den tematiske intervjuguiden. Vi bearbeidet altså i fellesskap empirien allerede mens vi drev med innsamlinga.

Jeg nevnte tidligere at jeg ved nærmere ettertanke var glad for at hovedfagsveilederen min konfronterte meg med spørsmål om hva jeg skulle bruke all informasjonen til under utarbeiding av intervjuguide. Grunnen til at jeg var glad for ikke å ha stilt alle de planlagte spørsmålene handler om forholdet mellom data-mengde og systematiseringsarbeidet. Det er (heldigvis) ikke bare jeg som har opplevd at engasjementet fra feltarbeidet har dalt i takt med intervjuutskriftenes lengde. Sjølsagt er "jeg" tilstede i prosessen allerede, men det er i denne fasen at mange lærebøker i metode slutter.¹⁰ Hvordan skal denne tilsynelatende uoverstigelige mengden av data i det hele tatt kunne ordnes på noe som helst vis og hvordan skal dette bli til publiserbar tekst? Hvordan skal jeg få systematisert data slik at de kan fortelle noe til andre? Hvordan går så jeg konkret til verks når intervjuutskriftene foreligger?

2.1 En første bearbeiding; innlevelse og hjelpemidlene kopimaskin, tusj og datamaskin

Umiddelbart etter hvert intervju setter jeg ned stikkord om "settingen", hvilket inntrykk intervjuet ga meg i forhold til atmosfære, spesielle episoder, gjenstander i omgivelsene eller generelt til intervjusituasjonen. Dette gjør jeg for at det skal være lettere å "komme inn i" intervjuet under analysearbeidet. Jeg reinskriver intervjuene så snart som mulig. Bærbare personlige datamaskiner har gjort dette arbeidet enklere. Empirien på "Minitel-prosjektet" består av både de intervjuene jeg har gjennomført og de som Tove Håpnes har gjennomført. Ved å skrive ut intervjumaterialet sjøl får en et godt førsteinntrykk av data slik de ser ut når en ikke lenger er i ansikt til ansikt kontakt med informantene. Som sagt har "Minitel-prosjektet" på ulike måter vært en kontinuerlig kollektiv prosess. Her skal jeg gå nærmere

⁹ Under feltarbeidet var Tove Håpnes engasjert av IFIM som prosjektmedarbeider. Jeg ble værende en stund til på IFIM og jobbet med rapportering fra prosjektene der. Nå jobber vi begge med videre bearbeidelse av intervjumaterialet på samme sted, Senter for teknologi og samfunn ved UniT.

¹⁰ Her vil jeg også tilføye at de "store" (sosiologiske) teorien oppleves som å være til liten hjelp. Spranget mellom "det generelle" og mine utskriftsbunker synes stort når jeg skal ta fatt på analysearbeidet. Jeg synes dette er et viktig poeng, men en nærmere utdyping av hva dette innebærer vil sprengte rammene for dette essayet.

innpå hva jeg sjøl konkret gjør når jeg sitter alene med de ferdige intervjuutskriftene foran meg.

For meg er dette en fase som er forbundet med innlevelse. Jeg bruker stikkordene omkring atmosfære i intervjuet for å komme informantene nærmere igjen. Og så leser jeg intervjuene på kryss og tvers. Denne leseprosessen er **svært** tidkrevende. Jeg lærte av andre at markeringstusjer i ulike farger er et nyttige redskaper under lesningen. Tusjene bruker jeg til å markere ut det jeg synes er spesielt interessant informasjon. I denne første fasen foretas understrekingene uten noen bestemt plan. Jeg leser, nikker gjenkjennende, ler innimellom, blir ivrig eller banner over manglende oppfølgingsspørsmål. Ofte er dette arbeidet likevel et ork. Jeg bestemmer ikke hvilke tusj-farger som skal brukes til hva, men jobber mer usystematisk i materialet og finner sakte ut hvilke farger som skal forteller hva. Intervjuene kopieres ofte opp i flere omganger og leses på nytt før fargene får litt mere retning. Informasjonsmengden er fortsatt overveldende.

Det neste, litt mer systematiske skrittet, har to hovedknagger. For det første å rive opp materialet etter tentative tema, og for det andre å systematisere hvert intervju i forhold til person. Jeg skal forklare litt nærmere hva jeg mener med dette:

2.2 Tematisering

Tematisering innebærer en systematisering av data etter tema på tvers av hvem som har sagt hva. Det er en blanding av to måter å skape system på. I denne fasen leter jeg etter interessante tema som mulige systematiseringstema. For det **første** samler jeg opplysninger fra alle intervjuene etter **temaene** fra intervjuguiden. Hvert tema fra intervjuguiden samler opplysninger fra alle informantene. Men det er ikke alltid at de temaene som er satt opp på forhånd treffer det jeg ser i materialet. Derfor tar jeg for det **andre** en ny omgang med tusjen for å ha en viss peiling på hvilke **fenomener** som omhandles under hvert tema. Da får de som omtaler samme fenomen under temaet samme farge. De ulike fargene symboliserer ulike fenomen. Ofte inneholder et utsagn eller sekvens informasjon om ulike fenomener. Disse får da flere farger samtidig.

Så starter lese-klippe-og-lime-fasen. Med tekstbehandlingsprogrammer er noe av dette endret til bruk av flytt-funksjonen og mulighetene til å arbeide på flere dokumenter samtidig. Nå beveger jeg meg mellom papirtekst og skjermtekst.

2.3 Intervjuorientering

Intervjuorientering innebærer også to måter å systematisere data på. Felles for dem er at data ordnes etter person og ikke tema. Her tar jeg **først** for meg hvert intervju og setter opp det jeg synes er **spennende** av det de sier. Noen intervju er gode på mange måter, mens andre er magrere.¹¹ Jeg samler det jeg oppfatter som gode meningsbærende sitater fra hvert. Tidligere klippet jeg ut tekstbiter og limte opp på ark for hver informant. Nå bruker jeg PC'en og flyttfunksjonen (i Word Perfect) for å samle dette. I denne fasen finner jeg ofte de gode intervjuene, det vil si de intervjuene jeg jobber mest med under skriving av ulike publikasjoner.

Den **andre** måten jeg systematiserer etter person på er en kobling mellom tema og person. Her fører jeg først opp bakgrunnsinformasjon og atmosfære data på hver person først. Jeg tar opp temaene som er tusjet ut under det jeg beskrev som tematisering og ser hvilke **tema og fenomener** hver informant har berørt.

Under vaskeprosessen jobber jeg altså med intervjuene på kryss og tvers. Denne fasen er svært tidkrevende, det tar ubeskrivelig mye tid! Jeg kaller det en fase fordi hovedarbeidet i denne perioden består av vasking av materialet med utgangspunkt i det skriftlige råmaterialet. Når jeg kaller det en fase er det ikke snakk om at den tar slutt på et gitt tidspunkt. Tvert imot så bearbeides intervjuene også under utskrivning av publikasjonen, men på en annen måte. Det er en prosess som hele tida går i rykk og napp. Poenget er at knaggene, hovedtendensene eller hva en nå måtte velge å kalle det, blir ristet fram i det analytiske arbeidet som jeg her har beskrevet som en intervjunær arbeidsprosess - vaskeprosessen. Jeg har valgt å beskrive dette arbeidet så konkret som mulig fordi grunnlaget for hva jeg seinere trekker fram av empirien i det som blir den skriftlige publikasjonen, legges i stor grad gjennom dette arbeidet.

3. "Science in action" - Metode som erfaringsbasert læring og taus kunnskap.

Heldigvis er jeg ikke helt alene med hensyn til å føle datamengden som en uoverstigelig haug med muligheter og problemer. Anselm Strauss har i mange år og mengder av publikasjoner (se liste i Maines 1991) arbeidet med feltarbeid og "grounded theory" hvor et sentralt poeng nettopp er analysearbeidet av kvalitativt empirisk materiale som grunnlag for teoriutvikling.

¹¹ Dette er enda et punkt det hadde vært interessant å gå videre med. Jeg har forsøkt, men har måttet melde pass (i denne omgang?). I dette rommet lever nok forforståelsene og implisitte forutsetninger et merkbart liv - og det er viktig. Her nøyer jeg meg med å påpeke **at** dette rommet eksisterer. Jeg vender tilbake til dette når jeg seinere skal drøfte taus kunnskap.

En av hans tidligere studenter, Susan Leigh Star (1991), har beskrevet hvordan Strauss både i sin egen forskning og i undervisning legger vekt på å synliggjøre **arbeidet** som er involvert i nettopp analysen av empirisk materiale for å komme fram til ny teoretisk innsikt. Dette er arbeid som ofte er skjult i mer tradisjonelle framstillinger av forskning. I blant annet *Qualitative Analysis for Social Scientists* forsøker han å gi en mer systematisk oppskrift på hvordan denne fasen kan forgå enn det som er vanlig i mange metodebøker (1987). Han kaller denne vaskingen av materialet for kodingsprosedyrer og hensikten er å få struktur på materialet, å finne knagger som fortellingene kan henges opp på. Lesingen av denne boka ga mange ekko og tanker omkring det jeg tenker på som min egen kontinuerlige opplæringsprosess som håndverker i forskerfaget. Ved å lese Strauss ser jeg mange fellestrekk med den måten jeg ble opplært i analysearbeid av veilederen min og seinere andre kolleger, men ordene hun (vi) satte på arbeidet var andre og færre.

Noe av det jeg liker best ved Strausses arbeider er den stadige understrekingen av forskningsprosessen som kollektiv prosess i konkret forstand. Ikke bare i datainnsamlingsprosessen hvor forskeren observerer eller intervjuer i samspill med andre, men spesielt i det konkrete analysearbeidet. I lærebøkene om metode (Strauss 1987, Strauss og Corbin 1990) gis det eksempler på analysearbeid hvor flere sitter sammen i gruppe og analyserer samme tekstbit i fellesskap. Kritiske spørsmål til forklaringer på valg av kodingskategorier, tolkning av ord og stadige spørsmål om det kunne ha vært annerledes gjennom sammenligninger er sentralt for den kollektive prosessen. Videre fremhever Strauss viktigheten av **erfaring** fra denne typen sammenhenger. Både forskere og studenter trenes i å være aktive og kritiske til egen og andres tolkninger. Det at du gjennom praktisk forskerarbeid lærer deg en del måter å forske på vil jeg kalle tilegnelse av "taus kunnskap". Det er nettopp denne innlæringen av taus kunnskap jeg sikter til når jeg ser tilbake på min egen læringsprosess og bruker lærling som betegnelse på min egen posisjon som prosjektmedarbeider.

Her har jeg til nå forsøkt å beskrive hvordan den erfaringsbaserte læringen kan være en form for kollektiv refleksiv praksis. Den bryter på sin måte med forståelsen av objektivitet som verdifrihet i den forstand at den viser gjennom praksis at kunnskap ikke bare er noe som er gitt, som bare ligger der og venter på å bli oppdaget, men som formes i prosess og samspill med andre. Det kan synes enkelt når det kort beskrives og drøftes slik jeg gjør her. Vanskelighetene, tiden det tar og motstanden, går lett i glemmeboka. Jeg synes Dag Østerberg har fanget noe viktig når han sier om den sosiologiske tolkningen:

"Dels kan den sosiologiske tolkning være liksom tolkning av vakre dikt, en gledesbetont virksomhet som, såfremt tolkningen er god, gjør ens egen og andres glede ved diktet dypere. Vanligere er det at den sosiologiske tolkningen er pinlig: Pinlig for tolkeren, som må overvinne sitt selvbedrag og vedstå seg skammelige sider ved seg selv, eller

pinlige for andre, eller begge deler." (Dag Østerberg 1977, ukjent kilde, sitert etter forordet i min hovedoppgave)

Vaskeprosessen kan være en slik både gledesbetont og pinlig affære. Den har både en utvendig og innvendig side i den forstand at den for det første er en prosess som skal hjelpe forskeren til å finne ut hva det er som kan være viktig å formidle til andre, og for det andre gir innsyn i hvordan en sjøl arbeider i en slik prosess. Østerberg er også inne på at dette kan ha personlige omkostninger - en slags bevisstgjøringsstrategi. En interessant tilnærming til økt forståelse og håndtering av utfordringene rundt det å artikulere tolkningsprosessen (jfr. åpningssitatet) er det som kalles "minnearbeid" eller "memory work" (Haug and Others 1987, Crawford et.al. 1992, Widerberg 1995). Denne litteraturen omhandler blant annet teknikker for innhenting av for-forståelser og egne erfaringer som kan bearbeides og nyttes som eget forprosjekt (Widerberg 1992), men minnearbeid kan også være en metode for å hente fram og utvikle egne erfaringer og refleksjoner som empiri for hovedproblemstilling(er) i forskningsprosjekter. Minnearbeid kan forstås som både en form for refleksiv datainnsamlings- og analyseteknikk og samtidig en form for skriveprosess.

4. Skriv, skriv, skriv: om skriveprosessen og forskersubjektet

En av de gode opplevelsene mine ved retur til universitetet var å finne en levende debatt om skriveprosessen i kvinneforskningsmiljøet. Jeg gikk på skrivekurs og har deltatt i flere uformelle og mer formelle sammenhenger hvor det å skrive er blitt tematisert og skriversubjektet, forskerjeget, har vært gjenstand for både praktiske og teoretiske øvelser.¹² Det gode dreier seg om flere forhold som delvis er vanskelige å sette ord på. Kanskje er det en innsidefølelse av at det å skrive både er vanskelig og lystbetont? Det å utforske skriving av tekst som flere mulige måter å gjøre det på, bryter med normen om **den** riktige vitenskapelige skrivemåten for forskersubjektet. Det har slått meg i disse sammenhengene at oppfatningen av vitenskapelig produksjon av tekst **praktiseres** som et fellesprosjekt. Fellesprosjekt i den forstand at det framheves som nyttig, verdifullt og legitimt å bruke andre (forskere og studenter) til å lese, kommentere og skrive sammen med. Ikke nødvendigvis i den forstand at det skal være mer enn ett forfatternavn på tekstbiten, men at diskusjoner med andre er verdifulle kollektive bidrag til din egen forståelse. Fortsatt er analysearbeidet (stort sett) et

¹² For systematikkens del er det følgende formelle sammenhenger:

-*Skrivekurs* arrangert av Sissel Lie, Romansk institutt AVH og Tordis Løkensgard Hoel, Lærerutdanning og skoleutvikling AVH, vår 1992

-*Kunnskapsproduksjon: Forskersubjekt, kjønn og språk. Hvor er jeg i min forskertekst?* arrangert av AVHs senter for kvinneforskning, høst 1992

-*Minnesarbeid - en kvalitativ metode* forskerkurs arrangert av Karin Widerberg, Institutt for sosiologi, UiO, og Joke Esseveld, Universitetet i Lund, høst 1994

-*Donna Haraway seminar* arrangert av AVHs senter for kvinneforskning, vår 1994

ensomt arbeid, men det kreves ikke av deg at du bare skal være ensom for å få skrevet en publikasjon. Eller rettere sagt forskersubjektet er alltid lokalisert i en sammenheng med andre.¹³ Fellesprosjektet innebærer at det er flere som leter etter måter å meddele kunnskap på som bryter med de etablerte, innlærte måtene å forholde seg til forskersubjektet på.

En av de tingene jeg har lært i disse diskusjonene er ikke å kaste de skribelinjene som krotet ned under lesing av intervju. På skrivekurset ble dette omtalt som en del av det å "tenke-skrive". Sjøl om det å markere ut biter av intervju med tusj er det jeg ser som det viktigste redskapet mitt i analysefasen, betyr det ikke at det er den eneste formen for "skriving" som foregår. Når jeg leser og markerer i intervjuene noterer jeg samtidig ned stikkord og huskelapper. Jeg skriver altså samtidig med lesningen. Arbeidet med å bli mer bevisst rundt skriveprosessen har gjort meg oppmerksom på hvor viktig dette er. Tidligere gjorde jeg dette i alt for liten grad, og jeg tok ikke godt nok vare på de strøtankene og ideene jeg fikk underveis i lesningen.

Tenkeskriving er en teknikk som kan brukes på ulike stadier i forskningsprosessen og på ulike måter (Løkensgard Hoel 1992). Jeg har brukt det på to måter. Først slik som nevnt, som strøtanker rundt lesningen av intervjuene. Disse strøtankene kan vise seg å være svært verdifulle når publikasjonen tar form. Den andre formen er skriving rundt det som skal bli publikasjon. Tenke-skriving er også en måte å komme i gang på, å slippe og stirre på tomt papir eller blank skjerm i uendelighet. Strauss (1987) kaller en lignende, men mer strukturert arbeidsform, for "memoing".¹⁴ Tekstbehandlingssystemet med mulighet for å skrive på to dokumenter samtidig har vært mitt redskap i dette arbeidet. Det gjør det lett å veksle mellom den "egentlige" teksten og "tenke-skrive" teksten på samme tid når det er ønskelig. Men tenke-skrive biter skrives også når datamaskina er utenfor rekkevidde. Store og små håndskrevne lapper kan gjøre god nytte.

¹³ Den svenske arbeidslivsforskeren Maja-Lisa Perby (1995) har i et spennede prosjekt beskrevet hvordan hun i sin forskning har skrevet sammen med de prosessindustriarbeiderne hun forsker om. Dette representerer en annerledes måte å gjøre det på enn de jeg hittil har referert til, men forholder seg til samme artikulasjonsproblematikk.

¹⁴ Denne framgangsmåten er godt beskrevet også av Strauss og Corbin (1990) i deres introduksjonstekst til kvalitativt "grounded theory" arbeid. Sjøl om de framhever dette som en arbeidsmåte som er knyttet til teoribygging ved hjelp av kvalitative data, sier de også i forordet at de har fått tilbakemeldinger fra andre som jobber kvalitativt om at deler av deres teknikker med hell kan brukes av andre som ikke nødvendigvis er opptatt av "grounded theory".

Strauss nevner at han ofte blir spurt om hvordan en kan vite at en har vasket materialet og bearbeidet stoffet slik at det kan publiseres som godt nok. Hans svar er som følger:

"Do the necessary work and be patient, while following the triadic procedures (data collecting, analyzing, memoing) discussed earlier in this book." (s.269-70, min understrekning)

Dette svaret innebærer noe av det jeg legger i "taus kunnskap", det å vite fra innsiden at forskning tar tid og krever mye detaljert arbeid som slettes ikke alltid er preget av lyst. Modningsfasen(e) er en viktig del av prosessen også. Tålmodighet og det å vite når en har bearbeidet materialet godt nok hører med til det en lærer gjennom praksis. Ved å bruke andre, drøfte tekstbiter kollektivt, får en også verdifulle tilbakemeldinger på dette (grense)arbeidet.

Sjøl om det i dag eksisterer en vitenskapsteoretisk forståelse av at refleksivitet er nødvendig eller uunngåelig i kunnskapsproduksjon, er det fortsatt vanskelig å forholde seg til i praksis. I en artikkel om sin egen skriveorientering knyttet til kjønnsidentitet og erfaring i møter med Helen Cixous tekster, stiller Sissel Lie (1991) det grunnleggende spørsmålet:

"Hvem har hurt meg til å tro at jeg hadde mitt på det tørre som forsker om jeg bare skrev tørt nok?" (s.236)

Tørt og distansert har vært normen for vitenskapelighet. Å stille spørsmålstegn ved tørre fakta er å stille spørsmålstegn ved objektivitetens tradisjonelle grunnlag. Fakta og verdier, sak og følelser skal holdes hver for seg. Fakta - når de virkelig slår - kan omtales som "nakne fakta" viser at..., eller "kalde fakta" forteller sin historie... Det å bryte med denne skriveformen, å hevde at et mål kan være å skrive saftig og nært, er også brudd med objektivitet i den verdifrie forstand - og det er langt fra problemfritt for oss som er oppdratt i en tørr vitenskapelig tradisjon å finne og skrive med saftighet.

Jeg merker det blant annet i form av usikkerhet knyttet til **hvor** mye av prosessen og meg sjøl som bør være eksplisitt med. Et skille som har vært diskutert er å forholde seg til det personlige som OK å ha med, mens det private blir uinteressant.¹⁵ Noe endelig svar på dette finnes ikke, det er nettopp den kollektive **prosessen** som kan gi innspill til hva som skal med eller bør utelates. Innenfor den prosessorienterte skrivepedagogikken ivaretar lesegruppa eller responsgruppa en kollektiv form for "kvalitetssikring" med hensyn til dette skillet (Løkensgard Hoel 1992). Oversatt til tradisjonell metodeterminologi kan en si at responsgruppa er en teknikk som kan brukes for å sikre validitet i prosjektet. Validitet kan altså sikres gjennom en form for (kollektiv) refleksivitet. Her finnes et spennede koblingspunkt. Sandra Harding argumenterer for det hun kaller sterk objektivitet i sin siste bok (1991). Jeg ser klare

¹⁵ Dette var blant annet et av de sentrale temaene som kom opp i diskusjonen under seminaret *Kunnskapsproduksjon: Forskersubjekt, kjønn og språk. Hvor er jeg i min forskertekst?* arrangert av AVHs senter for kvinneforskning på Røros høsten 1992. Innleggene fra denne konferansen finnes i senterets skriftserie (Melby og Lie 1993).

paralleller her, eller kanskje heller muligheter til å utforske nærmere hvordan en slik responsgruppe kan være et innspill til debatten om hvordan sterk objektivitet kan utøves i praksis.

5. "Det finnes ingen uskyldsrene utsiktspunkter".¹⁶ Refleksivitet som kjennetegn ved det moderne vitenskapelige prosjekt

Som tidligere sagt har feministisk forskning lenge vært opptatt av refleksivitet både i form av praksis i forhold til ulike former for empirisk forskning og mer vitenskapsteoretisk i debatter om feministisk epistemologi. Kunnskapsteoretisk sett har det vært oppfattet som både umulig og ikke ønskelig å skrive "verdifritt". Tvert imot har kunnskap fra det spesielle og særegne blitt framholdt som objektiv kunnskap.

Feministisk kritikk hevder at objektivitet i "verdifri" forstand er et skalkeskjul for maskulin vridning av vitenskapene - og har brukt mye tid til å vise hvordan vitenskapenes historie er prega av maskulinitet og menn - hvite vestlige menn (Fox-Keller 1995, Harding 1986, 1991, Haraway 1992, Merchant 1980). Den feministiske kritikken sammenfaller på mange måter med positivisme-kritikken og den fagkritiske tradisjonen fra 1960-1970-tallet, men stiller på en grunnleggende måte annerledes spørsmål omkring forskersubjektets posisjon. Marxistisk vitenskap hevdet å være både politisk og objektiv (ding für sich/ ding an sich) men ble brukt som positivismekritikk uten at forskersubjektet ble problematisert. Poenget var ikke å skape verdifri forskning, men forskning som kunne tjene undertrykte grupper (arbeiderklassens) interesser. Kritikken var rettet spesielt mot **borgerlig** kunnskap som ble sett på som iboende konservativ. Dette bryter med det verdifrie positivistiske idealet og var en kritikk av den rådende oppfatningen av forskning som ikke-politisk. Vitenskap i en slik forstand er politisk om en vil eller ikke.¹⁷ Det var spesielt det konservative, borgerskapets, verdisyn presentert som verdifri kunnskap som var under kritikk, en klar parallell til kritikk fra feministene om kunnskap som iboende patriarkalsk. Diskusjoner om standpunktteori har sitt utspring her (Harding 1986). Feministisk standpunkt-teori bygger på mange måter på den marxistiske

¹⁶ "There are no innocent positions" er Donna Haraways formulering som jeg har hentet fra "Pike-klassen" ved Senter for teknologi og menneskelige verdier (Asdal et.al. 1995).

¹⁷ Mye positivismekritikk har dreid seg om å påvise hvordan forskning som påberopte seg å være verdifri, i praksis var politisk konservativ. I Donna Haraways studie av primatologiens historie viser hun et motsatt eksempel, hvordan en positivistisk vitenskapsforståelse ble brukt til å forsvare en politisk radikaliserings (1992). Positivistene argumenterte med skillet mellom fakta og verdi for å **unngå** rasisme. Poenget med denne historien er å illustrere at det ikke alltid er/var noe 1:1 forhold mellom positivisme og reaksjonær politisk ideologi (Aune og Berg 1995).

kritikken av universalistiske sannheter og åpner for at partisk objektivitet er mulig. Både feministiske og andre diskusjoner om refleksivitetens rolle i forskningsprosessen kan identifiseres her. Objektivitet i tradisjonell verdifri forstand er bare mulig for de som kan defineres som ikke-politisk, og hvem er det? Denne diskusjonen handler om forskersubjektets status.

I den tidligere nevnte boka om primatologi viser Donna Haraway hvordan rase og kjønn utgjør utvelgelseskriterier når det ikke-politiske (unmarked) skal defineres (1992). Hun skriver om tilblivelsen av menneskeforståelsen som FN bygger på som antirasistisk, men det var hvite menn som utarbeidet tesen om at "Alle er skapt like". Fargede eksperter ble ikke ansett som "objektive nok" til å kunne delta i dette arbeidet sjøl om de var yrkesmessig kvalifisert for det:

"They would by definition be partisans; the marked category does not have the insignia of objectivity". (ibid., s.202).

På samme måte forholder det seg med kvinner. Kvinner er kjønn (i motsetning til menn som er det allmenneskelige) og kan derfor heller ikke være ikke-politiske. Objektivitet er altså noe som bare er mulig for det generelle mennesket, det umerkete, og ikke for alle de som er annerledes. Troen på at det finnes noen slike "generelle mennesker" som kan produsere sann kunnskap kaller Haraway 'gude-trikset' (Haraway 1991). Gudetrikset handler om å være over alt og se alt **uten** å ha et utsiktspunkt å se fra. Gude-trikset er de store fortellingens fortellerposisjon. Ved å kreve at kunnskap skal være situert synliggjøres det at utsiktspunkter alltid er lokalisert i en eller annen sammenheng - og dermed politiske. *"Vision requires instruments of vision; an optics is a politics of positioning"* (ibid., s.193). Ved å lokalisere og spesifiser kunnskapsprodusentene brytes også de store fortellingene opp fordi de nettopp er avhengige av å ikle seg rollen som altomfattende og dermed ingen steder (det ikke-situerte). Ved å bruke 'vision', blikk eller utsyn, og lokalisere dette til det kroppslige, konkrete og spesifikke, så blir kunnskapsproduksjonen kollektiv. Det felles eller 'store' blir at mange forteller mye, i motsetning til gude-trikset hvor ingen skal fortelle alt. Det at ingen skal kunne fortelle alt er irrasjonelt og Haraway argumenterer slik for det hun på sin underfundige måte kaller en rasjonell kunnskapsforståelse.

Sandra Harding, blant mange andre, vil ikke gi slipp på objektivitetsbegrepet, men omdefinerer det. Harding argumenterer for å beholde begrepet objektivitet ut fra vitenskapsinterne forhold knyttet til den store betydningen begrepet har innenfor vitenskapsteoretiske diskusjoner (1991, spesielt kap. 5 og 6). Hun er på leting etter det hun kaller sterk objektivitet.¹⁸ Sterk objektivitet innebærer at objektivitetsbegrepet ikke lenger skal være knyttet til at noen forskere i **utgangspunktet** er mer verdifri enn andre.

¹⁸ Harding argumenterer for sterk objektivitet med utgangspunkt i et tilstedeværende og tydelig forskersubjekt, og mot det hun kaller svak objektivitet (weak objectivity) som tilsvarer den tradisjonelle forståelsen av objektivitet med et ikke-posisjonert forskersubjekt.

Refleksivitet handler også om en erkjennelse av at verdier er vitenskapsinterne fenomen. Poenget med at vi alle lever innenfor systemene vi undersøker og dermed er en del av dem, er i og for seg velkjent.¹⁹ Det utfordrende i måten dette drøftes på innenfor de feministiske debattene er letingen etter hvordan dette for alvor skal kunne komme til uttrykk i vår egen praksis som kunnskapsprodusenter. Vektlegging av refleksivitet kan ses på som en del av denne leteaksjonen.

På mange måter samspiller denne forståelsen godt med tanker omkring det moderne samfunn som et refleksivt samfunn. Populære og ofte siterte samfunnsforskere som for eksempel den tyske sosiologen Ulrich Beck (1992) og den britiske sosiologen Anthony Giddens (1990) er begge kjent for å legge refleksivitet til grunn for sin forståelse av dagens vestlige samfunnsform. Giddens sier det slik:

"The reflexivity of modern social life consists in the fact that social practices are constantly examined and reformed in the light of incoming information about those very practices, thus constitutively altering their character."(s.38)

I samarbeid med Scott Lash har de videreutviklet forståelser av refleksivitet som sentral (høy)moderne kategori (Beck et.al. 1994). Tankene deres omkring refleksivitet som grunnleggende kategori for nåtidige moderne samfunn er spennende, men det er slående hvor lite denne innsikten har å si for deres egen skrivepraksis sammenligna med for eksempel Haraways. Slike refleksivitetsforståelser forblir abstrakte og kommer i liten grad til syne som posisjonering i de vitenskapelige tekstene.²⁰ De teoretiske forståelsene forblir "der ute".

Refleksivitet i dagens sosialvitenskapelig debatt oppfattes som sentralt for forståelser av moderne samfunn og også sentral i vitenskapelig kunnskapsproduksjon. Det er et fenomen og en aktivitet som stadig flere er opptatt av. Refleksivitet er ikke lenger bare et forstyrrende uunngåelig fenomen, men kanskje i sterkere grad en positiv mulighet. Slik jeg har beskrevet det her, er analysearbeid knytta til empiri et sted som kan utforskes med blikk på muligheter for å konkretisere hva dette innebærer i praksis. Ved å lete etter en egen skriverposisjon (Halse 1993), et eget sted i forhold til det å skrive med utgangspunkt i empirisk arbeid, så kan en nettopp bidra med objektiv kunnskap.

¹⁹ Innenfor sosialvitenskapene er dette et forholdsvis vanlig teoretisk synspunkt. Langt mer kontroversielt er det når f.eks. Haraway skriver at: *"The point of my argument is rather that natural sciences, like human sciences, are inextricably within the processes that give them birth."* (1992, s.12). At dette gjelder også for naturvitenskapene er ikke bare kontroversielt blant naturvitere, men også blant sosialvitere.

²⁰ Når jeg sier "liten grad" og tar et forbehold her handler det om at i denne boka som de har skrevet sammen har de en avslutning hvor de kommenterer hverandres arbeider. Det kan også forstås som en form for synliggjøring av kunnskapsprosessen, en refleksiv praksis.

6. Avslutning; om å unngå det sneversynte gudetrikset gjennom situering av skrivepraksis

I min metodiske læreprosess har det å kunne lære av andre, mer erfarne, forskere vært noe av det viktigste for formingen av min metodepraksis og metodeforståelse. Jeg har beskrevet dette som å være i en lærlingeposisjon hvor tilegnelse av taus kunnskap er sentralt. Med en forsøksvis systematisk gjennomgang av analysearbeidet knyttet til "Minitelprosjektet" har jeg prøvd å tydeliggjøre hvordan jeg går fram for å systematisere det som kan oppleves som uoverstigelige mengder av empiri, og forme det til noe som kan skrives ut som en empirisk basert forskningspublikasjon. Utfordringen har vært å konkret beskrive og drøfte nærmere hvordan empiri kan analyseres, det vil si hvordan data kan forklares eller forstås i sammenheng og formes til sluttprodukter hvor forskersubjektet både artikulærer og artikuleres. Måten jeg har valgt å gjøre det er et eksempel på en av flere mulige måter å gjøre dette på.

Den form for analytisk bearbeidelse av intervjumateriale som jeg har beskrevet her, utgjør en form for praksis som kan synliggjøre en måte å bryte med en tradisjonell forståelse av hva objektivitet innebærer. Jeg har tenkt meg en slags tankefigur av en rettvinklet trekant hvor metode, forstått som planmessig framgangsmåte i praksis, er hovedsaken eller den rette vinkelen. Modernitetsforståelser basert på det refleksive som grunnkategori er en av de to andre vinklene. Den tredje vinkelen er det vitenskapsteoretiske eller epistemologiske - at forskersubjektet ikke kan skilles fra kunnskapsproduksjonen. Disse tre vinkl(ing)ene burde henge sammen. Hos Donna Haraway gjør de det, slik jeg har beskrevet det her, sjøl om hun riktignok er forholdsvis lite opptatt av refleksivitet som modernitetsforståelse. Hos Anselm Strauss er det mulig at vinklene henger sammen. Blant annet Joan Fujimora (1991) har vist hvordan det kan la seg gjøre å skape en slik sammenheng gjennom en utdyping av Strausses post-positivistiske posisjon til å omfatte en kritikk av postmoderne dialoger som "*fail to examine themselves processually in their present locations*" (s.213). Slik jeg ser det er det for "modernitets-teoretikerne" slik jeg har beskrevet dem her, det spriker mest. Hos de blir det en merkelig distanse mellom egen tekst og det at refleksivitet gjelder for "de andre" eller kunnskapen som sådan, men i liten grad for de sjøl som produsenter av teoriene.

Gjennom å forsøke å beskrive hvordan empirisk analysearbeid kan fortone seg har jeg ønsket å belyse og drøfte sammenhenger mellom metode og refleksivitet. Vanskelighetene med å beskrive i ord det jeg har forsøkt å forklare som taus kunnskap, eller erfaringsbasert kunnskap, gjør at jeg vil understreke at dette nettopp er en blant flere mulige måter å gå fram på. Jeg har gjort dette ved å drøfte mitt konkrete analysearbeid som et eksempel på hva refleksivitet kan bety som kunnskapspraksis i forhold til skriveprosesser mer generelt. For å få fram dette har jeg gått inn i konkret analysearbeid på "tusj-nivå". Nettopp dette valget er altså avhengig av hensikten med det jeg skriver og ikke noe forsøk på å si noe generelt om hvordan det i sin alminnelighet bør skrives om metode. Innsikten jeg har sirklet rundt er det stadig

tilbakevendende poenget om at "science in action" ikke bare er et studieobjekt og noe "andre" gjør, men også min egen prosess. Denne artikulasjonsprosessen forutsetter et brudd med objektivitet som verdifri forskning ikke bare vitenskapsteoretisk, men også i praksis.

Jeg har vist til hvordan refleksivitet kan forstås som kjennetegn ved moderne vestlige samfunn og innbakt i dette også som et vitenskapsteoretisk kjennetegn ved forskning eller kunnskapsproduksjon mer generelt. Den franske sosiologen Pierre Bourdieu hevder at sosiologiens oppgave er å stille spørsmålstegn ved det som tas for gitt, selvfølgelighetene og det banale. Særlig bør kunnskapssoiologien stille spørsmål ved det som tas for gitt innen vitenskapene. Det er dette den feministiske debatten om forskersubjektets praksis og artikulasjon tar på alvor. En snedig parallell til feministisk tenking slik jeg har beskrevet det her, er det når Bourdieu også bruker 'utsiktspunkt' som metafor:

*"It seems to me that one of the main causes of error in sociology lies in an unexamined relationship to the object - or, more precisely, in ignorance of all that the view of the object owes to the point of view, that is, to the viewer's **position** in the social space and the scientific field."* (1993, s.10).

Han understreker at det å stille spørsmål ved vedtatte sannheter ikke er noen enkel måte å bli populær på. Det kan ofte være ubehagelig både for den som spør og de som spørres. Banalt kanskje - men nettopp derfor viktig som en del av forklaringene på hvorfor det er så vanskelig å gjennomføre den vitenskapsteoretiske innsikten til forskningspraksis. Jeg er nå tilbake ved **ubehaget**.

Gjennom skrivingen av dette essayet har fotnote 5 om **ubehaget** ligget og duvet i teksten. Jeg velger derfor å inkludere en liten tekst-bit av min "tenke-skrive-prosess" knytta til dette essayet som en del av avslutningen. Jeg gjør det for å illustrere noe av prosessen dette essayet er/har vært hvor ubehaget ved å skulle artikulere forskersubjektet i teksten er blitt tydeligere for meg. Akkurat i denne sammenhengen hvor nettopp det å utforske artikulasjonsmåter og sammenhenger mellom kunnskapsprodukt og kunnskapsprodusent er temaet, er det relevant:

**** kunne det være en ide å ta opp ubehaget fra fotnoten her??*

Ubehaget handler om at jeg gjør det. frykter straffereaksjoner? nei det er for enkelt. det er mer kroppslig enn som så. på grensa til det uvitenskapelige? jeg støter på grensa mellom å mene noe og å gjøre det/gjennomføre det. det er her jeg etterlyser sammenhengen mellom de tre "polene". dersom andre faglige autoritetspersoner bryter normen i sin egen praksis er det viktig som forbilde (karins bok). det er dette jeg etterlyser hos de mannlige refleksive modernitetsforståerne. det at vi alle er "marked" og at ingen er uskyldsrerne (innocent) Det er dette som dh skriver med inderlighet om og viser i sin egen praksis. det var dette hun

lokket? latour til å gjøre på fire-ess. det er nok mye av grunnen til at jeg liker henne så godt, at hun faktisk gjør det vi alle er enige om er det riktige. UUUÆÆÆH -²¹

Det er langt mer behagelig å bryte med fagautoriteten i prinsippet enn i praksis. Jeg vil understreke at jeg ikke mener at det å gjøre en slik metarefleksjon synlig på akkurat denne måten er **den** riktige måten å skrive refleksivt på. Jeg tror det ble kjedelige tekster dersom en ny norm tilsa at alle skulle inkludere det ubearbeidete og svært spesifikt lokaliserte i en slik form. Her er det ment som en synliggjøring av to forhold; for det første hvor vanskelig og ubehagelig det faktisk kan være å skrive så detaljert om noe som vanligvis er uutalt i en forskningstekst, og for det andre hvordan det jeg tidligere har beskrevet som "tenke-skriving" kan se ut i praksis.

Det å understreke betydningen av sammenhengen eller tydeliggjøring av konteksten er en viktig og forsøksvis annerledes (enn det positivistiske verdifrie idealets) måte å synliggjøre forskersubjektet på. Det handler om å artikulere seg sjøl som "*observer-commentator-writer*", en del av kunnskapen, slik åpningssitatet fra Haraway påpeker som det sentrale ved metode. Innenfor feministisk forskning har dette problemet ofte vært tydeliggjort spesielt i diskusjoner omkring forskjellighet og likhet i forbindelse med kjønn. Hvem er "vi"?

"Feminists have recently become as suspicious of the first person plural as they had earlier been of the impersonal pronoun, so I need to try to be quite clear about my notion of a collective "we"." (Fox Keller 1995, s.81)

Det er ikke bare det kollektive vi som trenger spesifisering. Like problematisk kan det også være å "definere" seg sjøl, for hvor godt kan en egentlig kjenne seg sjøl? Dette spørsmålet berører kjernen og også begrensningene i forsøkene på å artikulere forskersubjektet gjennom sjølrefleksjon. Sjøl om en har tydeliggjort sitt standpunkt eller situert seg sjøl som forskersubjekt, er ikke det å erkjenne seg sjøl som forskersubjekt noe svar det kan settes to streker under. Haraway hevder at: "*Self-identity is a bad visual system.*" (1991, s.192). Et stadig tilbakevendende tema i dette essayet har vært understrekningen av hvordan kunnskapsproduksjon er en del av en kollektiv prosess. Poenget er at en kan hente ut mer og kanskje bedre kunnskap om en lar forskersubjektet få være tilstede i tekstene for på den måten komme **i kontakt med andre** stemmer. En synliggjøring av at det positivistiske verdifrie forskningsidealet er uoppnåelig er en nødvendig forutsetning for dette.

Ved å lete etter en egen skriverposisjon, et eget sted i forhold til det å skrive, så kan en nettopp bidra med objektiv kunnskap. Jeg har her konkret trukket fram diskusjoner i kvinneforskningsmiljøet omkring skriveprosessen som spesielt verdifulle som læring og

²¹ For meg som innforstått leser og skriver av denne illustrasjonen er det en konsenterert utgave av hovedlinjene i essayet. Å dømme etter kommentarene jeg har fått fra noen av de som har lest tidligere utkast, er det ikke innlysende at dette er en kortversjon av helheten.

eksemplifisering av hva dette kan innebære. Dialogisitet er et sentralt begrep i disse sammenhengene, både i forhold til det ubevisste (med meg sjøl) og i forhold til andre (Halse 1993). Jeg kommer ikke i dialog, samtale med andre, uten å være et sted hvor jeg snakker fra. Det å være i sin egen skriveposisjon muliggjør 'samtaler' med andre hvor en kan finne uventede og spennende ting. Derfor er artikulasjon av forskersubjektet, på en eller annen måte, sentralt for å produsere kunnskap:

"We do not seek partiality for its own sake, but for the sake of the connections and unexpected openings situated knowledges make possible. The only way to find a larger vision is to be somewhere in particular. The science question in feminism is about objectivity as positioned rationality." (Haraway 1991, s.196).

Er det så at vi alle nå skal begynne å skrive refleksivt i den forstand at "jeg" skal stå i teksten og at det skal være stadige referanser til at dette "kunne være gjort annerledes"? Ja, kanskje er det en farbar vei - men ikke nødvendigvis alltid av alle. Det finnes ikke **en riktig** måte å sammenbinde eller artikulere det refleksive prosjekt på. Det vi trenger er mange måter å gjøre det på, et mangfold av ideer og teknikker. Mangfoldet er et poeng i seg sjøl. Det vi ikke trenger er et tilbakefall til objektivitet i vulgarisert form, gude-trikset hvor alle andre er merket eller urene mens fortelleren innehar den eneste uskylds-rene posisjonen.

Litteratur

Asdal, Kristin, Brenna, Brita, Guldbrandsen, Elisabeth, Moser, Ingunn og Refseth, Nina (1995): En kyborg til forandring, TMVs skriftserie, Universitetet i Oslo

Aune, Margrethe og Berg, Anne-Jorunn (1995): "Primater på pidestall. Et essay om Donna Haraways 'Primate Visions. Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science'", Arbeidsnotat 18/95, Senter for teknologi og samfunn, Universitetet i Trondheim

Beck, Ulrich (1992): Risk Society. Towards a New Modernity, SAGE Publications, London

Beck, Ulrich, Giddens, Anthony and Lash, Scott (1994): Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, Polity Press, Cambridge

Berulfsen & Gundersen (1978): Fremmedordbok i serien Kunnskapsforlagets blå ordbøker

Bourdieu, Pierre (1993): Sociology in Question, SAGE Publications, London

Brantsæter, Marianne og Widerberg, Karin (red.) (1992): Sex i arbeid(et) i Norge, Tiden norsk forlag, Oslo

Crawford, June, Kippax, Susan, Onyx, Jenny, Gault, Una and Benton, Pam (1992): Emotion and Gender. Constructing Meaning from Memory, SAGE, London

Fox-Keller, Evelyn (1995): "The Origin, History, and Politics of the Subject Called 'Gender and Science': A First Person Account" i Jasanoff et.al.

Fujimura, Joan H. (1991): "On Methods, Ontologies, and Representation in the Sociology of Science: Where do we stand?", i Maines, David R. (ed.)

Giddens, Anthony (1990): The Consequences of Modernity, Polity Press, Cambridge

Halse, Marte Engdal (1993): "Loggen, novellen og jentene. Ansatser til en bakhtinsk lesing av en prosessorientert skrivekultur" i Moslet og Evensen (red.)

Haraway, Donna (1991): Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature, Free Association Books, London

Haraway, Donna (1992): Primate Visions. Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science, Verso, London and New York

Harding, Sandra (1986): The Science Question in Feminism, Cornell University Press, Ithaca

Harding, Sandra (1991): Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives, Open University Press, Milton Keynes

Haug, Frigga and Others (1987): Female sexualization. A Collective Work of Memory, Verso, London

Holter, Harriet (1977): "Kvinneforskning: Historisk utvikling og aktuelle motsetninger" i A.M.Berg, Å.Berge, A.Kalleberg, A.Leira (red.): I kvinners bilde. Bidrag til en kvinnesosiologi, Pax forlag a/s, Oslo

Jasanoff, Sheila, G.E. Markle, J.C. Petersen and T. Pinch (1995): Handbook of Science and Technology Studies, SAGE, Thousand Oaks, London and New Delhi

Lie, Sissel (1991): "Føde seg selv, være sin egen datter. En betoelse om kjønnsidentitet og erkjennelse" i Edda, hefte 3

Løkensgard Hoel, Torlaug (1992): Når tanke blir tekst, Det Norske Samlaget, Oslo

Maines, David R. (ed.) (1991): Social Organization and Social process. Essays in Honor of Anselm Strauss, Aldine de Gruyter, New York

Melby, Kari og Lie, Turid (red.) (1993): Kunnskapsproduksjon og forskersubjekt, AVHs senter for kvinneforskning, UniT, skriftserie nr.2, Trondheim

Merchant, Carolyn (1980): The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution, Harper & Row, New York

Moslet og Evensen (red.) (1993): Skrivepedagogisk fornying, Gyldendal ad Notam, Oslo

Wolcott, Harry F. (1990): Writing up qualitative research, Qualitative Research Methods, Volume 20, Sage Publications, Newbury Park, London, New Delhi

Perby, Maja-Lisa (1995): Konsten att bemästra en process, Gidlunds Förlag

Star, Susan Leigh (1991): "The Sociology of the Invisible: The primacy of Work in the Writings of Anselm Strauss", i Maines, David R. (ed.)

Strauss, Anselm L. (1987): Qualitative Analysis For Social Scientists, Cambridge University Press, Cambridge

Strauss, Anselm and Corbin, Juliet (1990): Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques, SAGE Publications, Newbury Park

Widerberg, Karin (1992): "Vi og dem - et spørsmål om metode?" i Brantsæter og Widerberg

Widerberg, Karin (1995): Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori, Pax Forlag A/S, Oslo

